

UDK 343.98

ISSN 1450-6637

TEMI DA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 3, godina 26, Novembar 2023.

Tema broja **ŽRTVE I RESTORATIVNA PRAVDA**

Izdaju:

©Viktimološko društvo Srbije i Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Viktimološko društvo Srbije, Ismeta Mujezinovića 21/6,
11070 Novi Beograd, tel/fax: + 38111 22 88 040, e-mail: vdsrbija@gmail.com i temida.vds@gmail.com

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, Institut za uporedno pravo, Srbija; dr Slobodan Savić, Univerzitet u Beogradu, Srbija;
dr Jelena Srna, redovna profesorka Univerziteta u Beogradu u penziji, Srbija; dr Nevena Petrušić, Univerzitet u
Nišu, Srbija; dr Đorđe Alempijević, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Tatjana Đurić-Kuzmanović,
Visoka poslovna škola strukovnih studija, Srbija; dr Saša Mijalković, Kriminalističko-policijski univerzitet, Srbija;
[dr Biljana Simeunović-Patić, Kriminalističko-policijski univerzitet, Srbija]; dr Alenka Šelih, redovna profesorka
Univerziteta u Ljubljani u penziji, Slovenija; dr Gorazd Meško, Univerzitet u Mariboru, Slovenija; dr Nina Peršak,
Institut za krivičnopravnu etiku i kriminologiju, Slovenija; dr Almir Maljević, Univerzitet u Sarajevu,
Bosna i Hercegovina; dr Christa Pelikan, Institute for Criminology and Sociology of Law, Austrija;
dr Ivo Aertsen, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Stephan Parmentier, Catholic University of Leuven,
Belgija; dr Jan Van Dijk, Tilburg University, Holandija; dr Antony Pemberton, Tilburg University, Holandija,
Catholic University of Leuven, Belgija; dr Joanna Shepland, University of Sheffield, Velika Britanija;
dr Sandra Walklate, University of Liverpool, Velika Britanija; dr Basia Spalek, Derby University, Velika Britanija;
dr Brandon Hamber, Ulster University, Velika Britanija; mr Ruth Jamieson, profesorka Queen's University
u penziji, Velika Britanija; dr Gail Mason, University of Sydney, Australija; dr Estela Valverde,
Macquarie University, Australija; dr Michael Humphrey, University of Sydney, Australija; dr Robert Elias,
University of San Francisco, SAD; dr Robert Peacock, University of the Free State, Južna Afrika;
dr Karuppanan Jaishankar, Indija; dr Goran Bašić, Linnaeus University, Švedska; dr Vasiliki Artinopoulou,
Panteion University of Political and Social Sciences, Grčka; dr Irma Kovčo Vukadin, Univerzitet u Zagrebu,
Hrvatska

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Gerd Ferdinand Kirchof (Jindal Global University, India; University of Applied Sciences, Nemačka)
i dr Marc Groenhuijsen (Tilburg University, Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Sanja Čopić, Univerzitet u Beogradu

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Mirjana Dokmanović, naučna saradnica Instituta društvenih nauka u penziji

Sekretarka redakcije: mr Ljiljana Stevković

Članovi redakcionog odbora časopisa:

dr Vesna Nikolić-Ristanović, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Branislava Popović-Ćitić, Univerzitet u Beogradu,
Srbija; dr Zoran Pavlović, Univerzitet Privredna akademija, Srbija; dr Ivana Stevanović, Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja, Srbija; dr Slađana Jovanović, Univerzitet Union, Srbija; dr Natalija Žunić, docentkinja
Univerziteta u Nišu u penziji, Srbija; dr Vida Vilić, Klinika za stomatologiju Niš, Srbija; mr Ljiljana Stevković, Srbija;
dr Oliver Bačanović, Univerzitet St. Kliment Ohridski, Makedonija; dr Jo-Ann Wemmers, University
of Montreal, Kanada; dr Sanja Milivojević, Oxford University i Bristol University, Velika Britanija
i La Trobe University, Australija.

UDK	ISSN (štampano izdanje)	ISSN (on line izdanje)
343.98	1450-6637	2406-0941

<i>Tiraž:</i>	<i>Štampa</i>
200 primeraka	„Prometej-Beograd“

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo
Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

Temida izlazi tri puta godišnje

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani
The articles in the journal are peer reviewed

Temida je referisana u DOAJ, EBSCO i uvrštena u Emerging Sources Citation Index (ESCI)
Temida is indexed in the DOAJ, EBSCO and has been accepted for coverage
in the Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Tema broja:

Žrtve i restorativna pravda

Theme of the Issue:

Victims and Restorative Justice

Importance of Victims: How Does Offense Type Affect Restoration and Reparation in Restorative Justice Conferencing?

Važnost žrtava: Kako vrsta kriminalnog ponašanja utiče na restoraciju i reparaciju u programima restorativne rasprave?

Heather L. Scheuerman

Shelley Keith325

The Potential of Restorative Approaches in Domestic Violence Cases to Contribute to More Victim-Centred Responses – Based on the Experiences of Two Field-based Research Programs

Potencijal restorativnih pristupa u slučajevima porodičnog nasilja da doprinesu odgovorima usmerenim na žrtvu – Zasnovano na iskustvima dva terenska istraživačka programa

Gabor Hera

Dora Szego345

OSTALE TEME

OTHER THEMES

Problemi dece roditelja u zatvoru i njihova pozicija u sistemu socijalne zaštite

Problem of Children of Incarcerated Parents and Their Position in Social Welfare

Violeta Đorđević

Jasna Hrnčić365

Gender (In)Equality in Policing: the Perception of Montenegrin Police Officers

Rodna (ne)ravnopravnost u policiji:
Percepcija policijskih službenika Crne Gore

Aleksandra Rabrenović

Zorica Vukasinović Radojčić

Božidar Otašević 389

Ekonomska neizvesnost kao okolnost donošenja odluka o roditeljstvu i rađanju: Istraživanja i politike

Economic Uncertainty as a Circumstance of Decision Making about Parenthood and Childbearing: Researches and Policies

Ankica Šobot 411

Važnost deviktimizacije i depatologizacije trans i rodno nebinarnih osoba i njihovih identiteta u školstvu: Potreba, nužnost i pravo

The Importance of Devictimizing and Depathologizing Trans and Non-binary Persons and their Identities in Schools in Serbia: Needs, Necessities and Rights

Dragana Stojanović 435

Ispravka

Correction 452

**PRIKAZI KNJIGA
BOOK REVIEWS**

Ezzat A. Fattah

Victimology: A Discipline in Transition – Critical Insights and Unconventional Views

Viktimologija: Disciplina u tranziciji – Kritički uvidi i nekonvencionalni pogledi

Vesna Nikolić-Ristanović 453

Zilka Spahić Šiljak, Jasna Kovačević, Jasmina Husanović (ur.)
Izazovi integrisanja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja

Challenges of Integration of Gender Equality in the Academic Community: Against Gender-based Violence

Gordana Lalić-Krstin 463

TEMIDA
2023, vol. 26, br. 3, str. 411-433
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2303411S>
Pregledni rad
Priljeno: 28.4.2023.
Odobreno za štampu: 6.12.2023.

Ekonomska neizvesnost kao okolnost donošenja odluka o roditeljstvu i rađanju: Istraživanja i politike¹

ANKICA ŠOBOT*

Ovaj tekst se bavi uticajem ekonomske neizvesnosti na odluke o tome da se postane roditelj ili da se porodica uveća „još jednim“ detetom. Cilj je da se istakne važnost ovog faktora reproduktivnog ponašanja u postindustrijskim društvima i objasne njegovi efekti. Ekonomska neizvesnost se u istraživanjima operacionalizuje kroz nivo i stabilnost zaposlenosti. S obzirom da su rodne uloge determinante položaja u privatnoj i u javnoj sferi, one čine i glavni okvir tumačenja ove veze. Literatura i statistički podaci svedoče o nepovoljnostima u vezi sa zaposlenošću žena i o negativnom uticaju ekonomske neizvesnosti, ili kroz odlaganje ili kroz odustajanje od roditeljstva i rađanja. Zaključujemo da zaposlenost jeste bitan preduslov pozitivnih odluka o roditeljstvu i rađanju, istovremeno podvlačeći važnost izvesnosti i stabilnosti posla. Naglašavamo neophodnost politika koje znače stvaranje takvih uslova da briga o deci ne bude faktor koji ugrožava zaposlenost žena, niti izvesnost posla kako majki, tako i očeva.

Ključne reči: neizvesnost zaposlenosti, rodne uloge, zaposlenost žene, briga o deci, politike prema porodici.

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2023. godinu, koji podržava Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

* Dr Ankica Šobot je naučna saradnica u Institutu društvenih nauka, Institut od nacionalnog značaja za Republiku Srbiju, Beograd. E-mail: ankica.sobot@gmail.com.

Uvod

Ovaj tekst je usmeren ka tumačenju uticaja ekonomske neizvesnosti, kao jedne od odlika postindustrijskih društava, na odluke o tome da se postane roditelj kao i na one o broju dece. On je podstaknut namerom da se istakne da objašnjenje ponašanja u vezi sa odlukama o roditeljstvu i rađanju ne može da se svede na uticaj vrednosnog sistema koji u prvi plan stavlja pojedinca, njegove lične potrebe i aspiracije. Nesporno je da istraživanja govore o postmaterijalističkoj vrednosnoj orijentaciji kao bitnoj determinanti reproduktivnog ponašanja (Surkyn, Lesthaeghe, 2004), a u nekima se apostrofiraju jačanje ekonomske aktivnosti žena, promene u obrascima rodnih uloga, različitosti životnih tokova i mogućnosti izbora životnih stilova (Lesthaeghe, Neels, 2002). Međutim, i tada se ukazuje da je uslovljenost donošenja odluka o roditeljstvu i rađanju višeslojna. Uticaj relevantnih faktora ne može se razumeti izvan šireg društvenog konteksta, kao i onog koji pripada neposrednijem okviru porodice i pojedinca/pojedinke koji te odluke donose. U fokusu novijih istraživačkih pristupa, između ostalog, nalaze se ekonomske okolnosti na mikro i na makro nivou. Istraživanje veze između ekonomske neizvesnosti i fertiliteta u Evropi je projekat koji se od 2017. godine sprovodi u okviru programa Evropske unije za Istraživanje i razvoj.²

Dva su aspekta odredila temu i usmerila sadržaj ovog teksta. Jedan je ekonomska neizvesnost kao posledica globalizacije, a drugi je ponašanje koje se tiče odluka o ulasku u roditeljstvo ili o broju dece koji će imati. Brojna su istraživanja koja teme vezane za partnerstvo, porodicu i rađanje ispituju iz ugla uticaja ekonomskih rizika koji su posledica neizvesnosti bilo na mikro ili na makro nivou, u različitim fazama životnog toka (Vignoli i dr., 2020c; Alde-rotti i dr. 2021; Bastianelli, Vignoli, 2022; Lappegård i dr., 2022; Gatta i dr., 2022; Giambona i dr., 2022; Hellstrand i dr., 2022; Palumbo i dr., 2022; Buh, 2023), a sve veći broj je i onih koji se bave uticajima neizvesnosti koju je proizvela pandemija COVID-19 (Guetto i dr., 2021; Fostik, 2021; Matsushima, 2023). Ekonomska neizvesnost kao široko rasprostranjena odrednica društvene stvarnosti postindustrijskih društava postaje neizostavni aspekt kontekstualizacije proučavanih pojava i procesa koji se odvijaju u privatnoj sferi.

² Videti na: Informativna služba zajednice za istraživanje i razvoj (Community Research and Development Information Service - CORDIS). Dostupno na: <https://cordis.europa.eu/project/id/725961>, stranici pristupljeno 15.3.2023.

Kada se govori o vezi između ekonomskih okolnosti i rađanja u postindustrijskim društvima podvlači se kompleksnost ekonomske dimenzije kao posledica globalizacije i porasta tehnološke složenosti koji su uticali na dinamiku tržišta rada, komunikaciju, promenu kulturnih obrazaca ponašanja i percepciju neizvesnosti i ugroženosti (Innocenti i dr., 2021). U operacionalizaciji ekonomske kompleksnosti kroz primer italijanskih provincija, naznačen je uticaj ne samo onih aspekata koji se smatraju ključnim nosiocima promena reproduktivnih ponašanja, već i onih koji su usmereni na mogućnosti prosperiteta (inovacije, rast i kreiranje mogućnosti zapošljavanja). Ukazuje se da ekonomska kompleksnost, između ostalog, podrazumeva percepciju budućih mogućnosti koje se tiču smanjivanja nejednakosti, porasta obrazovanja, efikasnije i darežljivije socijalne politike, kao i uključenost odgovarajućih institucija.

U pogledu drugog aspekta koji ovde posmatramo kroz ponašanje u vezi sa odlukama o roditeljstvu i rađanju, u literaturi je snažno i nedvosmisleno prisutan stav o važnosti društvenog konteksta i karakteristika mikro i makro okruženja unutar kojih se stavovi, norme i percipiranje sposobnosti da se mogući rizici mogu prevazići, formiraju pod uticajima relevantnih faktora konkretnog društvenog okruženja (Liefbroer i dr., 2015). Veliki istraživački projekat „Reproductive decision-making in a macro–micro perspective“ (Philipov i dr., 2015) uvažava i neposredno porodično okruženje, kao i socio-ekonomske uslove i institucionalni okvir, a njihovo interaktivno delovanje vidi kao ključno za to da li će se namere o započinjanju roditeljstva ili o broju dece realizovati, odložiti ili možda i promeniti. Razlozi odstupanja od prvobitnih namera postoje u različitim situacijama neizvesnosti koje mogu poticati i sa mikro i sa makro nivoa, a povezuju se i sa oportunističkim troškovima roditeljstva, koji su posebno naglašeni u uslovima tradicionalne podele uloga koja podrazumeva prevashodnu angažovanost žena u podizanju dece (Bernardi i dr., 2015). Ponašanje pojedina/pojedinki zavisi od njihovih verovanja u vezi sa subjektivnim stavovima o uslovima ulaska u roditeljstvo ili rađanja još jednog deteta, sa društvenim normama i sa opažanjima potencijalnih ograničenja i mogućnosti da se ona prevaziđu, što su tri ključna faktora (Klobas, Ajzen, 2015; Spéder, Kapitány, 2015).

Važnost makro okruženja očituje se kroz institucionalni okvir i kroz politike prema porodici (Neyer, 2006; Andersson, Scott, 2007; Gauthier, Philipov, 2008; Thévenon, 2015). Pojedine evropske države razvijale su politike kojima su uspostavile i razvile snažnu institucionalnu podršku ka podsticanju ekonomske aktivnosti i zaposlenosti žena, a istovremeno su održavale relativno

visoke stope rađanja (Andersson, Scott, 2007; Adsera, 2011; Anderson i dr., 2014). Negativan efekat preovladavajućeg obrasca koji podrazumeva veću angažovanost žena nego muškaraca u obavljanju obaveza i poslova vezanih za porodicu i domaćinstvo, posmatra se kroz prizmu naglašenih nepovoljnosti koje potiču od neoliberalnih procesa na tržištu rada (McDonald, 2006; 2008).

Analiza istraživačkih nalaza o obrascima reproduktivnog ponašanja u evropskim zemljama usmerila se ka tri važna pitanja koja su bitna sa stanovišta unapređivanja politike prema porodici u Srbiji. U uslovima adekvatnih politika, zaposlenost žene nije prepreka, već doprinosi stvaranju podsticajnog okruženja sa stanovišta odluka o roditeljstvu i rađanju (Šobot, 2014a). Zatim, veza između rodnih uloga i fertiliteta se ne može razumeti bez sagledavanja negativnih implikacija zaposlenosti koje su povezane sa karakteristikama tržišta rada i ne/izvesnošću zapošljavanja (Šobot, 2021). Rodna dimenzije reproduktivnog ponašanja ne može se tumačiti izvan kontekstualizacije rodnih režima što podrazumeva socio-ekonomske uslove i kulturne norme (Šobot, 2022).

Konceptualizacija teme

Predmet i pristup u tumačenju centralnog pitanja koje se diskutuje

Ovim tekstom skreće se pažnja na socio-ekonomsku dimenziju kao bitnu odrednicu ponašanja onih koji razmišljaju o tome da postanu roditelji ili da rađanjem još jednog deteta prošire svoju porodicu. U tom smislu težište tumačenja čini literatūra u kojoj su predstavljeni nalazi istraživanja koja potvrđuju negativan uticaj ekonomske neizvesnosti na odluke o roditeljstvu i rađanju. Oslanjajući se na ta saznanja, obrazložen je stav da ekonomska izvesnost, posmatrana kroz nivo i sigurnosti zaposlenosti, predstavlja bitan preduslov pozitivnih ishoda u pogledu roditeljstva i rađanja. Iz literature uglavnom saznajemo o ponašanju u razvijenijim evropskim državama, ali su ti nalazi bitni i za manje razvijene države u Evropi.

Mada je evidentirano da u postindustrijskim društvima postoji blago smanjivanje željenog broja dece, i dalje je ostvareni broj dece manji nego što je iskazano kroz to koliko dece se želi imati (Sobotka, Beaujouan, 2014). Osnovni cilj ovog teksta jeste da protumači ekonomsku neizvesnost kao bitan okvir koji nosi negativne implikacije relevantne za odluke o roditeljstvu i rađanju.

Time se ukazuje da nepovoljno okruženje, predstavljeno kroz iskustva i percepcije neizvesnih uslova vezanih za zaposlenost, negativno utiče kroz sputavanje namera da se bude roditelj i onih da se ima određeni broj dece.

Rad se bavi glavnim manifestnim oblicima ekonomske neizvesnosti, bitnim za odluke o roditeljstvu i rađanju u uslovima postindustrijskog društva i njihovim efektima na ponašanje u vezi sa roditeljstvom i rađanjem. Takođe, kritički odnos podrazumeva i uključivanje politika koje smatramo sredstvom odgovora na ekonomsku neizvesnost. U tom pogledu, važne su ne samo postojeće politike, nego i pristup u definisanju političkog odgovora koji bi predstavljao suštinski zaokret u pogledu unapređenja položaja žena i njihovih pozicija u vezi sa zaposlenošću.

Feministički pristup – perspektiva rodni uloga

Podela na privatnu i javnu sferu je krucijalna distinkcija koja određuje specifičnosti rodni uloga i produkuje rodnu diskriminaciju i neravnopravnost (Papić, 1989), a položaj žene unutar porodice može da ima nepovoljne implikacije sa stanovišta njene ekonomske aktivnosti i zaposlenosti (Babović, 2010). Otuda, feministički pristup donosi jedno dublje tumačenje ekonomske neizvesnosti, što je potrebno uvažavati da bi se razumeo uticaj neizvesnih ekonomskih okolnosti na odluke o tome da se postane roditelj ili o rađanju još jednog deteta. On ima jasan kritički odnos prema neoliberalnom konceptu koji se odlikuje visokim nivoom neizvesnosti vezanih za zaposlenost žena, na jednoj strani, istovremeno reprodukujući obrazac kojim se poslovi brige o članovima porodice prevashodno smatraju „odgovornošću” žena (Saraćeno, 2011; Čakardić, 2022). Ekonomska neizvesnost i nesigurnosti u vezi posla i zarada, kao opšti fenomen neoliberalnih ekonomija smatra se produktom dominacije patrijarhalnog obrasca rodni uloga. Žene su manje prisutne na tržištu rada od muškaraca, imaju manju stopu zaposlenosti, u većoj meri su nezaposlene i problem nezaposlenosti je izraženiji, a to je još vidljivije među onim ženama koje imaju malu decu (Šobot, 2014b).

Frazer (1994) je na kraju 20. veka podvukla da postindustrijska društva donose još manju stabilnost i da će postojati snažna potreba da države blagostanja pruže efikasnu zaštitu porodicama i pojedincima od neizvesnosti. Određujući rodnu ravnopravnost kao fenomen koji implicira jednakost resursa, jednakost mogućnosti, paritetnu zastupljenost žena i muškaraca,

kao i decentralizaciju androcentrizma, Frazer je odredila modele porodičnih politika tokom druge polovine 20. veka u razvijenim evropskim državama otkrivajući njihove nedostatke. Ona uočava da je tzv. univerzalni hraniteljski model (*Univesal Breadwinner Model*) doprineo porastu ekonomske aktivnosti i zaposlenosti žena, ali ističe da je on zanemario vrednovanje poslova brige i nege (Frazer, 1994). Takođe, zamera da model kojim su uvažavane aktivnosti negovateljstva (*Caregiver Parity Model*) produkuje nejednakosti dohotka i ugrožava princip protiv marginalizacije. Takav pristup produkuje rodne razlike u zaradama i podstiče preuzimanje uloga negovateljica od strane žena, što ih vodi ka povlačenju sa tržišta rada. Mada je pozitivna strana u tome što se društveno vrednuju aktivnosti podizanja dece, ovaj model ne doprinosi ravnomernijoj uključenosti majki i očeva jer nije bitnije uticao na promenu preovladavajućih rodnih normi u vezi sa roditeljstvom i brigom o deci.

Otuda se uočava potreba za uspostavljanjem modela koji bi označio korenitiju promenu manifestovanu kroz ujednačenije angažovanje oba roditelja u podizanju dece. Oslanjajući se na analizu i zaključke koje je dala Frazer, Ciccia i Bleijenbergh (2014) definišu model univerzalnog negovatelja (*Universal Caregiver*) koji bi, kako navode, označio suštinsku transformaciju rodnog režima ka uspostavljanju jednakosti žena i muškaraca u angažovanju u plaćenom i neplaćenom radu. Jasno je podvučeno da ovaj obrazac uključuje i politiku prema porodici i politiku rada i zapošljavanja, kao i interaktivnu povezanost sa javnim servisima za brigu o deci koji se odlikuju visokim kvalitetom i univerzalnom pristupačnošću.

Feministički pristup percipira položaj žena jer tradicionalni obrazac podele rodnih uloga, zasnovan na distinkciji javno-privatno koja znači dihotomiju muško-žensko, vodi ka tome da su žene u većoj meri suočene sa neizvesnošću u vezi sa zaposlenošću. Kritički odnos prema takvom stanju implicira rešenja koja bi išla ka poboljšanju uslova zaposlenosti žena i ka suštinskoj promeni obrasca podele rodnih uloga.

Ekonomska neizvesnost kao okvir ponašanja u vezi sa roditeljstvom i rađanjem

Shvatanje i aspekti

Novija istraživanja uticaja ekonomske neizvesnosti na reproduktivno ponašanje u evropskim državama pružaju nam jasno određenje pojma „neizvesnost“ u kontekstu postindustrijskih društava. Smatra se da je fundamentalna neizvesnost oduvek odlikovala uslove u kojima se donose odluke o roditeljstvu i o broju dece, ali uočava se da informaciona i tehnološka revolucija u eri globalizacije produkuje brojnost i kompleksnost socijalnih komunikacija, što je donelo određene specifičnosti (Vignoli i dr., 2020c). Uzimajući takav pristup, ekonomska neizvesnost se sagledava u jednom širem okviru koji osim nestabilnosti sopstvenog posla podrazumeva postojanje i rast nejednakosti na makro nivou. Otuda se ona istražuje ne samo kao lično iskustvo na mikro nivou, već i kroz percepciju mogućih situacija koje proizvode ili se odlikuju nesigurnošću i nestabilnošću, bitnim za egzistencijalne uslove pojedinca/pojedinke i porodice. Na individualnom nivou, ekonomska neizvesnost se vezuje za sigurnost, stabilnost i položaj u pogledu zaposlenosti, dok se na agregatnom nivou ona posmatra kroz ekonomske uslove, mogućnosti ekonomske stabilnosti i ključnih tokova u privredi.

Primena koncepta ekonomske neizvesnosti je jedan sveobuhvatniji pristup u odnosu na to kada se govori samo o „rizicima“ jer oni podrazumevaju samo ispitivanje na individualnom nivou (Comolli, Vignoli, 2019). S obzirom na moć koju su mediji imali na kreiranje javnog mnjenja u vreme ekonomske krize iz 2008. godine, definisan je specifičan koncept koji pored egzistencijalnih okolnosti u aktuelnom momentu, podrazumeva sagledavanje potencijalnih situacija, kroz imaginativnu komponentu i kroz percepciju širih kontekstualnih okolnosti. Upotrebom pristupa „narativi o budućnosti“ ekonomska neizvesnost se ispituje u trouglu očekivanja, imaginacije i opažanja strukturnih ograničenja, postojećih ili ranijih iskustava (Vignoli i dr., 2020a).

Odluke i ponašanje u uslovima ekonomske neizvesnosti nisu samo odraz ličnih stavova i namera, jer narativi o budućnosti su produkti postojećih institucionalnih i kulturnih okvira, i kao društveno konstruisane percepcije oni su posredovani uticajima nosioca socijalizacije, kao što su roditelji, vršnjaci, mediji (Vignoli i dr., 2020a). Kulturna uslovljenost narativa smatra se bitnom

za razlike između država kada je reč o tome kako se razmatra neizvesnost i kakv je njen uticaj (Vignoli i dr., 2020b). Kao primer navodi se da veća učestalost opažanja stabilnosti posla i predvidivosti životnog toka kao bitnih preuslova i njihov intenzivniji negativni efekat na reproduktivno ponašanje u državama centralne i južne Evrope jesu produkt preovladavajućih kulturnih normi, za razliku od Velike Britanije gde su drugačiji kontekstualni uslovi i gde takav kulturološki obrazac nije izražen u toj meri. Ukazano je i na drugačiji odnos. Navode se primeri skandinavskih i južnoevropskih država u kojima usled bitno drugačijih socijalnih politika i ekonomskih uslova postoje različiti nivoi strukturalne ekonomske neizvesnosti, ali evidentan je negativan uticaj nepovoljnih opštih ekonomskih trendova i nivoa nezaposlenosti, ispoljen kroz pad stopa rađanja, jer je izvesnost ukorenjena kao kulturna norma.

Comolli (2018) govori o tome da nesigurnosti na tržištu rada i nezaposlenost imaju direktne i indirektne efekte. U prvom slučaju, gubici se posmatraju ne samo kroz finansijski momenat već i kroz ograničenost da se uspostave kvalitetni uslovi i odnosi unutar porodice, što podrazumeva partnersku posvećenost, dok u drugom navodi oportune i supstitutivne efekte koji se tiču negativnih implikacija roditeljstva na zaposlenost. Ističući da je snažna rodna određenost ovih mehanizama, on objašnjava da efekti ekonomske neizvesnosti, bilo kroz uticaj na finansije ili kroz uticaj na stabilnost posla i karijere u većoj meri pogađaju onog ko ima dominantu ulogu hranioca porodice, što je u tradicionalnoj podeli rodnih uloga, prevashodno pozicija muškarca (Comolli, 2018). Oportuni i supstitutivni efekti u većoj meri pogađaju one koji su dominantno angažovani u aktivnostima podizanja dece i poslovima domaćinstva, aktivnosti koje u tradicionalnom patrijarhatu podrazumevaju dominantno angažovanje žena. Comolli govori i o efektu redukovanja neizvesnosti, koji može imati bitnu ulogu pre svega u ponašanju žena nižih obrazovnih nivoa koje su u lošijim pozicijama na tržištu rada. U takvim uslovima formiranje porodice i roditeljstvo mogu biti način da se uspostave sigurniji egzistencijalni uslovi, a posebno u okolnostima naglašene ekonomske neizvesnosti. Comolli (2019) polazi od stava da je rađanje odluka para i da to koji mehanizam će biti naglašeniji ne zavisi samo od rodnih uloga i rodnog odnosa, već i od socio-demografskih karakteristika partnera.

Gatta i saradnici (2022) istražuju kako percepcije toga da će se situacije eventualnog gubitka posla prevazići i da će se nepovoljne okolnosti prebroditi, utiču na reproduktivno ponašanje. Ističu da njihov pristup implicira

orijentaciju ka individualnim stavovima u vezi sa rizicima od gubitka posla, a ne operacionalizovanu dimenziju neizvesnosti u širem smislu, ali smatraju da su dali doprinos konceptualizaciji ekonomske neizvesnosti. Rezultati njihovog istraživanja pokazuju da onda kada postoji veća mogućnost otpora ili snalaženja da se prevaziđe iznenadni nepovoljni događaj u vezi sa zaposlenošću, na neki način dolazi do ublažavanja negativnog efekta ekonomske neizvesnosti na odluke o roditeljstvu i rađanju.

Kada se ekonomska neizvesnost shvata kao društveno pitanje koje je strukturalno uslovljeno, a ne kao rizik za pojedinca ili porodicu, što ističu Vignoli i saradnici (2020a), tada dolazimo i do važnosti institucionalnog okvira i politika relevantnih za sferu porodice i za sferu rada i zaposlenosti. U uslovima povećane socijalne neizvesnosti prouzrokovanih većim ekonomskim krizama, u koju se ubraja i ona iz 2008. godine, na važnosti dobija poverenje u funkcionisanje društvenih institucija jer ono može amortizovati negativan uticaj pojačane ekonomske neizvesnosti (Aassve i dr., 2020). Utvrđeno je da uslovi opšte ekonomske neizvesnosti proizvode povećanje konflikta i komplikuju usklađivanje sfere rada i porodičnog života, pa otuda na važnosti dobija institucionalna podrška porodicama sa malom decom, koja se operacionalizuje kroz dostupnost javnih ustanova za čuvanje dece.

Efekti na ponašanje

Odluke o rađanju snažno su bile pogođene pogoršanjem uslova na tržištu rada tokom ekonomske recesije iz 2008. godine (Matysiak i dr., 2020). Utvrđeno je da su ti nepovoljni uslovi uticali ne samo na mlađe koji su bili pred odlukama o ulasku u roditeljstvo, već i na ponašanje onih žena koje su odustavale od realizacije već pomerenih odluka o rađanju. Međutim, pažnja se skreće na to da je društveni kontekst unutar država imao dominantan uticaj na vezu između ekonomske recesije i reproduktivnog ponašanja. Ova konstatacija jeste rezultat analize koja je pokazala da su se razlike u intenzivnosti recesije i u politikama usmerenim na ublažavanje nepovoljnosti koje je ona proizvela, reflektovale na različitost u dinamici fertiliteta. Istaknuto je da indikatori recesije nisu jednakom snagom uticali na odluke o rađanju u pojedinim državama i njihov uticaj je bio uslovljen nizom drugih nepovoljnosti koje su do izražaja došle u tom periodu, a među kojima su: porast siromaštva i ekonomska deprivacija, niže zarade, a takođe i široko rasprostranjene

strukturalne promene tržišta rada okarakterisane opadajućim mogućnostima za radnike sa srednjim primanjima i širenje ugovora o niže plaćenim povremenim poslovima.

Ekonomska neizvesnost, posmatrana kroz položaj zaposlenih koji je određen ugovorom o radu ima bitan uticaj na odluke o ulasku u roditeljstvo (Vignoli i dr., 2020c). Oni se smatraju važnom odrednicom položaja zaposlenih, ne samo sa materijalnog stanovišta, već i zato što uslovi koji su definisani ugovorom određuju predvidivost i sigurnost u pogledu zaposlenosti. Istražujući uticaj ekonomske neizvesnosti u Italiji, zemlji u kojoj je širenje fleksibilnih i privremenih formi zaposlenosti poslednjih decenija bilo među najbržima u Evropi, rezultati su pokazali da negativan efekat nestabilnih i fleksibilnih formi zaposlenosti na odluke o tome da li će započeti roditeljstvo, postoji kod oba pola, mada je izraženiji među ženama. Istaknuto je da su rodne uloge uticale na diferenciranost između žena i muškaraca. Najveći gubitak, izražen kroz odustajanje od ulaska u roditeljstvo, prisutan je kod muškaraca sa nižim nivoom obrazovanja jer su oni imali znatno nesigurnije pozicije u pogledu zaposlenosti nego visokoobrazovani. Suprotno od toga, istraživanje je pokazalo da je odgovor visokoobrazovanih žena na nesigurnost posla i neizvesnosti u pogledu zaposlenosti bio odlaganje odluke o ulasku u roditeljstvo do pronalazjenja zadovoljavajućih poslova i uslova rada.

Takođe, nakon iskustava koje je donela Velika ekonomska recesija iz 2008. godine, postoji učestalije percipiranje ekonomske neizvesnosti kao faktora koji utiče na odluke u vezi sa rađanjem drugog deteta (Fiori i dr., 2018). Istraživanje pokazuje da to više nije samo faktor bitan za ponašanje žena sa nižim obrazovanjem i onih koje su bile zaposlene na određeno, već je često percipiran i od strane visokoobrazovanih žena i onih koje su imale ugovore na neodređeno vreme. Rezultati su uputili da su nezaposlene majke nešto češće od zaposlenih navodile ekonomske nepogodnosti kao glavne razloge zbog kojih su ostale na jednom detetu, ali razlika u učestalosti nije značajna. Značajno prisustvo ekonomske neizvesnosti među zaposlenim ženama objašnjava se širenjem fleksibilnih i nesigurnih formi zaposlenosti, ali i jačanjem važnosti ekonomske izvesnosti kao faktora odluka o rađanju drugog deteta. Ove autorke ukazuju da je veća učestalost navođenja ekonomskih teškoća kao razloga ostajanja na jednom detetom među ženama mlađim od 35 godina, u poređenju sa onima koje su nešto starije. Takođe, konstatovale su da su reproduktivni planovi i mlađih i starijih žena određeni nivoom ekonomske

sigurnosti koja se tiče stabilnosti zaposlenosti njihovih partnera, kao i to da nije registrovana značajnija regionalna razlika u zastupljenosti obrasca koji govori o tome da su odluke o rađanju drugog deteta tesno povezane sa ekonomskim nestabilnostima i nepogodnostima.

Istražujući uticaj reforme tržišta rada sprovedene 2015. godine u Italiji, koja je označila povećanje fleksibilnosti zapošljavanja, što je dovelo do slabije zaštićenosti zaposlenih u velikim firmama u pogledu garancija povratka na posao, De Paola i saradnici (2020) su registrovali izraženiji pad stope rađanja kod te grupe žena, nego među ženama koje su bile zaposlene u manjim firmama koje nisu bile pogođene ovim promenama. Efekti su posebno izraženi u slučaju ugroženijih socijalnih grupa, kao što su žene koje su obavljale slabije plaćene poslove i one sa nižim nivoima obrazovanja. Isticanjem neočekivanih negativnih efekata reforme u sferi rada, ovi autori su skrenuli pažnju da porast nesigurnosti u pogledu izgleda vezanih za posao produbljuje nepovoljne okolnosti, relevantne iz ugla odluka o ulasku u roditeljstvo i o broju dece.

Efekti ekonomske neizvesnosti zavise od karakteristika ekonomske krize, kao i od socio-ekonomskog statusa pojedinca i parova, što pokazuju istraživanja u Finskoj (Comolli, 2018; Comolli, Vignoli, 2019). Poredeći uticaj ekonomskih kriza iz 1990-tih i Velike recesije iz 2008. godine, zaključuje se o različitom ponašanju žena u 30-tim godinama života u ova dva perioda. Pad dohotka i rast nezaposlenosti kao posledice ekonomske recesije koja se dešavala tokom prve decenije 21. veka uticali su na širenje obrasca odlaganja ulaska u roditeljstvo, a posebno je bio izražen porast rizika prvorođenja među parovima u kojima su žene bile glavni hranioci porodice. Ovakav model ponašanja nije zabeležen tokom ekonomske krize u poslednjoj deceniji 20. veka jer se ona nije odlikovala jasnom strukturnom nezaposlenošću.

Šta kažu statistički pokazatelji?

Giambona i saradnici (2022) ukazuju da je u Italiji tokom perioda između 2004. i 2015. godine došlo do pogoršanja položaja nezaposlenih i onih koji su bili zaposleni sa nepotpunim radnim vremenom. Kada je reč o ponašnju u pogledu rađanja, Italija je zemlja sa kontinuirano vrlo niskim stopama fertiliteta, i nakon blagog porasta na oko 1,4 deteta po ženi, sredinom druge decenije 21. veka ponovo su zabeležene stope od oko 1,3 a najniže vrednosti su 2020. i 2021. godine (1,24 i 1,25). Problem perzistentne nezaposlenosti u Italiji,

kako rezultati istraživanja pokazuju, snažno pogađa parove pred kojima su odluke o rađanju, tako što ograničavajuću ulogu u većoj meri imaju one situacije kada je muškarac nezaposlen, ali kada su oba partnera zaposlena ključan uticaj na dinamiku fertiliteta ima zaposlenost žene (Busetta i dr., 2019).

Za razliku od Italije, u Finskoj je sve do 2015. fertilitet bio među najvišima u Evropi, ali pad koji je nakon toga usledio za rezultat je imao stope koje su 2019. (pre COVID-19 pandemije) bile čak za 25% niže (sa 1,80 na 1,35 deteta po ženi). Taj nivo rađanja, do tad najniže zabeležen u nekoj od skandinavskih država, bio je posledica odlaganja roditeljske uloge. Ključne okolnosti koje su na to uticale bile su širenje neizvesnosti u vezi sa zaposlenjem i prihodima, kao i rast nesigurnosti u pogledu sopstvenog blagostanja i partnerskog odnosa u budućnosti (Rotkirch 2021). Ove tendencije su bile uočene i među niže obrazovanim muškarcima i ženama, što ranije nije bio slučaj jer je Finska u jednom dužem periodu vodila politiku obezbeđivanja određene finansijske podrške ženama koje su se opredelile da ne izađu na tržište rada, već da se posvete podizanju dece, što su prvenstveno koristile žene sa nižim nivoom obrazovanja i one koje nisu bile karijerno orijentisane (Vikat, 2004). Međutim, i u njihovom ponašanju je došlo do promena usled širenja ekonomske neizvesnosti tokom 2000-tih. Rast strukturalne nezaposlenosti, na šta je ukazala Comolli (2018), kao i činjenica da je to nekima bio drugi susret sa velikom ekonomskom krizom koja je donela dugotrajnu neizvesnost (Hiilamo, 2017), za posledicu je imao pad stopa rađanja sa 1,80 deteta po ženi u 2012., na 1,35 u 2019. godini. Ipak, u 2021. godini stopa rađanja od 1,46 deteta po ženi, označava nastavak porasta stopa fertiliteta i budi uverenje da će merama usmerenim ka nepovoljnostima koje su se pojavile u sferi zapošljavanja i rada, uz garancije politike prema porodici, uslediti „oporavak“ nivoa rađanja (Rotkirch 2021).

Kada pogledamo statistiku pojedinih evropskih država,³ uočavamo da stope rađanja mogu da bude relativno visoke tamo gde je veća izvesnost u vezi sa zaposlenošću žena (uzimajući u obzir evropski okvir). Nezaposlenost žena starosti 25-54 godina tokom 2021. godine u Češkoj i Danskoj (3,3% i 4,3) bila je ispod proseka za Evropsku uniju (EU) (27) (oko 7%), a tri do gotovo četiri puta niža nego u Srbiji (12,2%). Danska je država koja u dužem vremenskom periodu kontinuirano ima relativno visok fertilitet (2021. godine stopa ukupnog fertiliteta je 1,72 deteta po ženi). U Češkoj su stope rađanja u istom tom

³ Izvor podataka i za ekonomske pokazatelje i za stope ukupnog fertiliteta, kako za države Evropske unije, tako i za Srbiju, je Eurostat, dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>, stranici pristupljeno 15.3.2023.

periodu za nešto više od 20% veće nego u 2012. godini (1,83 deteta po ženi).⁴ Takođe, u ovim dvema državama relativno su niski udeli žena starosti 25-54 godina koje nisu imale stalno zaposlenje (1,7% i 3,0%). U EU procenat je iznosio 5%, a u Srbiji blizu 16%. U Danskoj je 2021. godine 9,3% zaposlenih žena bilo zaposleno na određeno vreme, u Češkoj 6,5%, dok su na nivou EU i u Srbiji udeli bili veći (11,5% i 19%).

Tokom 2021. godine najviše stope nezaposlenosti žena starosti 25-54 godine bile su u Grčkoj i Španiji (18,8% i 15,6%). Ovo su, inače, države sa veoma niskim stopama rađanja. U Španiji je te godine stopa rađanja iznosila 1,19 deteta po ženi, što je najniže u Evropi. U Grčkoj je ona nešto veća (1,43), ali je i to zemlja sa tradicionalno vrlo niskim fertilitetom.⁵ Nezaposlenost žena ove starosti u Italiji iznosila je 10,6%, što je, takođe, bilo više nego za EU. Stopa ukupnog fertiliteta u Italiji je iznosila je 1,25 deteta po ženi. U Španiji oko petine žena starosti između 25 i 54 godine nije imalo stalni posao, i to je višegodišnja odlika njihove zaposlenosti. Osim toga, u ovoj južnoevropskoj državi visok je udeo žena koje su bile zaposlene na određeno vreme. U 2021. godini gotovo četvrtina zaposlenih žena tog uzrasta je bila zaposlena na određeno vreme.

U pojedinim evropskim državama postoji značajnija zastupljenost zapošljavanja sa nepotpunim radnim vremenom, što je prevashodno prisutno u ženskoj populaciji. Na nivou EU ovaj modalitet je četiri puta češći među ženama starosti 25-54 godine nego među muškarcima (26,5% prema 6,2%). Ukoliko je veći broj male dece, utoliko je češće prisutan ovaj vid zaposlenosti žena - to je bio slučaj sa 29,7% žena koje su imale jedno dete mlađe od 6 godina, 36,7% onih koje su imale dvoje i 40,5% žena koje su imale troje dece ovog uzrasta.

Ekonomska neizvesnost iz ugla politika prema porodicama sa malom decom

Početak 2000-tih intenzivirana su nastojanja evropskih vlada da definišu politike prema porodici od kojih se očekivalo da doprinesu što

⁴ Stope rađanja na nivou proseka EU i u Srbiji 2021. godine su 1,52 deteta po ženi u fertilnom periodu. To znači da je stopa ukupnog fertiliteta u Srbiji te godine bila za gotovo 17% manja nego u Češkoj, a u odnosu na Dansku za blizu 12%.

⁵ Ovaj neznatni porast mogao bi da bude posledica realizacije rađanja odloženog usled pandemije COVID 19, pa se ne tumači kao nagoveštaj pozitivnih tendencija. Tokom dužeg vremenskog perioda stope ukupnog fertiliteta u Grčkoj su bile oko 1,3 deteta po ženi.

povoljnijim uslovima u kojima se realizuje porodični život (Sobotk i dr., 2019). Te politike će omogućiti da se kreiraju okolnosti veće ekonomske izvesnosti za porodice, što bi bilo podsticajno i iz ugla onih koji su pred odlukama o tome da postanu roditelji ili da uvećaju svoju porodicu još jednim detetom.

Evidentne su različitosti između država koje su odraz osobenosti društvenog, ekonomskog i političkog konteksta i u značajnoj meri se tiču i pristupa sa stanovišta socio-ekonomske dimenzije. U najrazvijenijim evropskim državama i onima koje duži vremenski period imaju relativno visoke stope rađanja, kao što su Francuska, Švedska i Norveška, postoje mere kojima se pruža podrška socijalnoj sigurnosti porodica (DESA UN, 2015a; 2015b; Aidukaite, Telisaukaite-Cekanavice, 2020). Osim toga, usled visokog nivoa izvesnosti realizacije tih mera, stvarana je podsticajna klima u prilog odlučivanja o tome da se postane roditelj ili da se porodica uveća.

Preovladavanje tradicionalnog obrasca podele uloga u aktivnostima podizanja dece čini da rodni aspekt ekonomske neizvesnosti ima specifičnu važnost. Kada je u pitanju zaposlenost žene nameću se dva pitanja. Jedno je da li i na koji način podstiču ekonomsku aktivnost i zaposlenost žena. Drugo, kakvi su efekti roditeljstva na zaposlenost i rodne razlike u zaradama.

Castles (2003), na analizi politika 21 države Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), uočava da su, do početka 2000-tih, pojedine države forsirale mere kojima pružaju aktivnu podršku (kroz materinsko i odsustvo radi brige o deci), dok je u drugim bio prisutniji pristup koji znači pasivno olakšavanje zaposlenim ženama da realizuju materinstvo (raznolikost fleksibilnih radnih angažmana). Utvrđeno je da 72% varijacije između država objašnjavaju tri faktora: prosečan nivo formalne brige o deci, procenat žena na tercijarnom nivou obrazovanja i nivo nezaposlenosti žena. Kritikujući politike u sferi zapošljavanja sa stanovišta nepostojanja opcija koje bi olakšale pozicije žena u Italiji, društvu koje je visoko tradicionalno u podeli rodni uloga, da usklade roditeljstvo i zaposlenost, Del Boca i saradnici (2014), ističu da zaposlenost žene ima pozitivan uticaj na porodicu. On je evidentiran kroz doprinos kućnom budžetu, čime se otklanjaju nejednakosti između porodica. Takođe, ukazano je i na to da doprinosi ujednačenijoj distribuciju sredstava unutar domaćinstva.

Međutim, pozitivan odnos prema zaposlenosti žene kao bitnom okviru ekonomske izvesnosti porodice, nije uvek garancija stabilne ekonomske izvesnosti. Već pomenuta istraživanja u razvijenijim evropskim državama (Fiori i dr., 2018; De Paola i dr., 2020; Vignoli i dr., 2020c), pokazuju nam da raširenost

modaliteta zaposlenosti sa nepotpunim radnim vremenom i sa ugovorima na određeno vreme, imaju negativne implikacije sa stanovišta ekonomske izvesnosti. Takođe, postoje neka pitanja vezana za položaj zaposlenih žena koja nisu vidljiva iz statistike, a tiču se uslova rada, mogućnosti zapošljavanja, povratka na posao koje su obavljale pre odlaska na roditeljsko odsustvo. Pored nekih drugih važnih pitanja, prevazilaženje tih situacija podrazumeva bitno drugačiji pristup i redefinisane obrazaca ponašanja kada je reč o aktivnostima brige o deci. U tom pogledu imamo u vidu nalaze koji pokazuju da u kontekstu izrazito liberalno orijentisanog tržišta rada, korišćenje roditeljskog odsustva od strane očeva može biti važna potpora ekonomskoj aktivnosti i zaposlenosti žene (Norman, 2020). Takođe, orijentacija ka uspostavljanju Univerzalnog hraniteljskog modela (Universal Caregiver Model), kojeg promovišu Ciccia i Bleijenbergh (2014) može se smatrati najpogodnijim pristupom. Taj model uključuje snažnu podršku države kroz razvijenost javnih servisa za brigu o deci, visok kvalitet i dostupnost svim slojevima društva, što se vidi kao ključno za podsticaj zaposlenosti žena i jačanje izvesnosti u tom pogledu.

Zaključak

Sveobuhvatan pristup pored podsticanja ekonomske aktivnosti i zaposlenosti žena uključuje istovremeno i razvoj institucionalnog okvira kao podršku usklađivanju rada i roditeljstva, koja je specifična i posebno važna tokom prve godine, ali je nepohodna i u kasnijim fazama odrastanja dece (Šobot, 2017; 2019). Iz shvatanja da tradicionalni model podele rodnih uloga implicira veći nivo ekonomske neizvesnosti žena, na jednoj strani, a da zaposlenost žene ima bitnu ulogu u postizanju veće ekonomske sigurnosti i za ženu i za porodicu, proizilazi stav da su adekvatni oni politički odgovori koji podrazumevaju pozitivnu orijentisanost ka zaposlenosti žena i koji vode ka stvaranju uslova za suštinsku promenu u privatnoj sferi, napuštanjem rodnih stereotipa i prihvatanjem obrasca da i majke i očevi imaju jednako pravo na korišćenje odsustva radi brige o detetu/deci i da se stvore uslovi da to pravo mogu ravnopravno da koriste.

Usmerenost ka ekonomskoj izvesnosti kao okviru u kojem se donose odluke o tome da se postane roditelj ili da se ima još jedno dete, podrazumeva uslove za povoljnije pozicije žena na tržištu rada, manju neizvesnost zaposlenosti zbog brige o deci, kao i povoljnije mogućnosti usklađivanja

rada i roditeljstva i za majke i za očeve. S obzirom na to da su žene u većoj meri suočene sa neizvesnošću kada je reč o zaposlenosti, stabilnosti posla i visini zarada, ovde je akcentovan njihov položaj. Međutim, princip rodne ravnopravnosti podrazumeva i izvesnost zaposlenosti za muškarce, što takođe implicira da korišćenje odsustva sa posla radi brige o detetu/deci (kao pravo na roditeljsko odsustvo ili pravo na bolovanje) ne bi trebalo da ugrožava njihovu poziciju u vezi sa poslom i zaradom.

S obzirom da su rodne uloge determinante položaja u privatnoj i u javnoj sferi, one su i glavni okvir razumevanja uticaja ekonomske neizvesnosti na odluke o roditeljstvu i rađanju u postindustrijskim društvima. Istraživanja i statistički podaci pokazuju posebnu važnost kako nivoa, tako i sigurnosti zaposlenosti žena, za konačne ishode reproduktivnog ponašanja. Uticaj je naglašen tamo gde, i onda kada, postoje nepovoljni ekonomski uslovi, ali i onda kada je rasprostranjen kulturološki obrazac koji podrazumeva ekonomsku izvesnost za bitan preduslov odluka o formiranju ili proširenju porodice. Stvaranje uslova koji znače veću izvesnost implicira unapređivanje položaja žena u vezi sa njihovom zaposlenošću. U tom smislu, potrebna je sveobuhvatna politika koja podrazumeva napuštanje rodni stereotipa i u sferi rada i unutar porodice.

Prikazani rezultati koji se odnose na razvijene evropske države govore da nesigurnost posla, kontinuitet nezaposlenosti, ugovori na određeno, ograničenja i konflikti u usklađivanju potreba i obaveza između porodice i posla, kao i opšta klima ekonomske neizvesnosti, uzrokuju negativne ishode u pogledu odluka o roditeljstvu i rađanju. Smatramo opravdanim da pretpostavimo da i u državama evropske poluperiferije, kojima pripada i Srbija, ekonomska neizvesnost ima takođe negativan uticaj na odluke o roditeljstvu i rađanju. Razlozi bi mogli da budu ne samo ekonomske prirode, već i u širenju normi da je ekonomska izvesnost bitan aspekt za donošenje odluka o formiranju sopstvene porodice ili onih o broju dece. Statistički podaci nam govore da je nivo neizvesnosti u vezi sa zaposlenošću ženske populacije u radno sposobnom dobu u Srbiji veći nego na nivou EU, a posebno u odnosu na one evropske države koje imaju povoljnije pokazatelje u tom pogledu. Takođe, osim statistike, ono što je ključno spoznati jesu konkretna iskustva vezana za zaposlenost, izvesnost posla i položaj zaposlenih žena, a posebno majki male dece. Bitnu dimenziju u tim istraživanjima predstavljao bi i njihov socio-ekonomski i profesionalni status.

Literatura

- Aassve, A., Marco Le Moglie, M. L., Mencarini, L. (2020) Trust and Fertility in Uncertain Times. *Population Studies*. <https://doi.org/10.1080/00324728.2020.1742927>.
- Adsera, A. (2011) The Interplay of Employment Uncertainty and Education in Explaining Second Births in Europe. *Demographic Research*, 25, str. 514-544. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2011.25.16>
- Aidukaite, J., Telisaukaite-Cekanavice, D. (2020) The Father's Role in Child Care: Parental Leave Policies in Lithuania and Sweden. *Social Inclusion*, 4, str. 81-91. <https://doi.org/10.17645/si.v8i4.2962>
- Alderotti, G., Vignoli, D., Baccini, M., Matysiak, A. (2021) Employment Instability and Fertility in Europe: A Meta-Analysis. *Demography*, 3, str. 871-900. <https://doi.org/10.1215/00703370-9164737>
- Andersson, G., Kreyenfeld M., Mika, T. (2014) Welfare State Context, Female Labour-market Attachment and Childbearing in Germany and Denmark. *Journal Population Research*, 4, str. 287–316. <https://doi.org/10.1007/s12546-014-9135-3>
- Andersson, G., Scott, K. (2007) Childbearing Dynamics of Couples in a Universalistic Welfare State: The Role of Labor Market Status, Country of Origin, and Gender. *Demographic Research*, 17, str. 897-938. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2007.17.30>
- Babović, M. (2010) *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Bastianelli, E., Vignoli, D. (2022) The Gendered Relationship Between (Old and New Forms of) Employment Instability and Union Dissolution. *Population Research Policy Review*, 41, str. 1021–1048. <https://doi.org/10.1007/s11113-021-09678-z>
- Bernardi, L., Mynarska, M., Rossier, C. (2015) Uncertain, Changing and Situated Fertility Intentions. U: D. Philipov, A. C. Liefbroer, J. E. Klobas (ur.) *Reproductive Decision-making in a Macro-micro Perspective*. New York, London: Springer, str. 113-139. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Buh, B. (2023) Measuring the Effect of Employment Uncertainty on Fertility in low-fertility contexts: an overview of existing measures. *Genus*, 79, str. 1-23. <https://doi.org/10.1186/s41118-023-00185-x>
- Busetta, A., Mendola, D., Vignoli, D. (2019) Persistent Joblessness and Fertility Intentions. *Demographic Research*, 8, str. 185-218. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2019.40.8>

Čakardić, A. (2022) Who Cares? Neoliberalism, Informal Labour, and Life-Making. *Sociologija*, 4, str. 503-518. doi: <https://doi.org/10.2298/SOC2204503C>

Castles, G. F. (2003) The World Turned Upside Down: Below Replacement Fertility, Changing Preferences and Family-Friendly Public Policy in 21 OECD Countries. *Journal of European Social Policy*, 3, str. 209-227. <https://doi.org/10.1177/0958928703013300>

Ciccia, R., Bleijenbergh, I. (2014) After the Male Breadwinner Model? Childcare Services and the Division of Labor in European Countries. *Social Politics*, 1, str. 50-79. <https://doi.org/10.1093/sp/jxu002>

Comolli, C. L. (2018) Finnish Fertility: Pro or Counter-Cyclical? *Research on Finnish Society*, 11, str. 58-64. <https://doi.org/10.51815/fjsr.110780>

Del Boca, D., Flinn, C., Wiswall, M. (2014) Household Choices and Child Development. *The Review of Economic Studies*, 81(1), str. 137-185. <https://doi.org/10.1093/restud/rdt026>

Fiori, F., Graham, E., Rinesi, F. (2018) Economic Reasons for Not Wanting a Second Child: Changes Before and After the Onset of the Economic Recession in Italy. *Demographic Research*, 38, str. 843-854. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.30>

Fostik, A. (2021) COVID-19 and Fertility in Canada: a Commentary. *Canadian Studies in Population*, 48, str. 217-224. <https://doi.org/10.1007/s42650-021-00054-y>

Fraser, N. (1994) After the Family Wage – Gender Equity and the Welfare State. *Political theory*, 4, str. 591-619.

Gatta, A., Mattioli, F., Mencarini, L., Vignoli, D. (2022) Employment Uncertainty and Fertility Intentions: Stability or Resilience? *Population Studies*, 3, str. 387-406, <https://doi.org/10.1080/00324728.2021.1939406>

Giambona, F., Grassini, L., Vignoli, D. (2022) Detecting Economic Insecurity in Italy: A Latent Transition Modelling Approach. *Statistical Methods & Application*, 31, str. 815-846. <https://doi.org/10.1007/s10260-021-00609-y>

Guetto, R., Vignoli, D., Bazzani, G. (2021) Marriage and Cohabitation under Uncertainty: The Role of Narratives of the Future During the COVID-19 Pandemic. *European Societies*, 23, str. S674-S688, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833359>

Hellstrand, J., Nisén, J., Myrskylä, M. (2022) Less Partnering Less Children, or Both? Analysis of the Drivers of First Birth Decline in Finland Since 2010. *European Journal Population*, 38, 191-221. <https://doi.org/10.1007/s10680-022-09605-8>

Hiilamo, H. (2017) Fertility Response to Economic Recessions in Finland 1991-2015. *Finnish Yearbook of Population Research*, 52, 15-28. <https://doi.org/10.23979/fypr.65254>

- Innocenti, N., Vignoli, D., Lazzeretti, L. (2021) Economic Complexity and Fertility: Insights from a Low Fertility Country. *Regional Studies*, 55, str. 1388-1402. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1896695>
- Klobas, J. E., Ajzen, I. (2015) Making the Decision to Have a Child. U: D. Philipov, A. C. Liefbroer, J. E. Klobas (ur.) *Reproductive Decision-making in a Macro-micro Perspective*. New York, London: Springer, str. 41-78. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Lappégard, T., Kristensen, A. P., Dommuremuth L., Minello, A., Vignoli, D. (2022) The Impact of Narratives of the Future on Fertility Intentions in Norway (online first). <https://doi.org/10.1111/jomf.12822>
- Lesthaeghe, R., Neels, K. (2002) From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18, str. 325–360.
- Liefbroer, A. C., Klobas, J. E., Philipov, D., Ajzen, I. (2015) Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective: A Conceptual Framework. U: D. Philipov, A. C. Liefbroer, J. E. Klobas (ur.) *Reproductive Decision-making in a Macro-micro Perspective*. New York, London: Springer, str. 1-15. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Matsushima, M., Yamada, H., Kondo, N., Arakawa, Y., Tabuchi, T. (2023) Impact of the COVID-19 Pandemic on Pregnancy Postponement - Evidence from Japan. *Journal of Biosocial Science*, 11, str. 1-13. <https://doi.org/10.1017/S0021932022000451>
- Matysiak, A., Sobotka, T., Vignoli, D. (2020) The *Great Recession* and Fertility in Europe: A Sub-national Analysis. *European Journal of Population* (online first). <https://doi.org/10.1007/s10680-020-09556-y>
- McDonald, P. (2006) Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and Development Review*, 3, str. 485-510. <https://www.jstor.org/stable/20058901>
- McDonald, P. (2008) Very Low Fertility Consequences, Causes and Policy Approaches. *The Japanese Journal of Population*, 1, str. 19-23.
- Neyer, G. (2006) Family Policies and Fertility in Europe: Fertility Policies at the Intersection of Gender Policies, Employment Policies and Care Policies. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.
- Norman, H. (2020) Does Paternal Involvement in Childcare Influence Mothers' Employment Trajectories During the Early Stages of Parenthood in the UK? *Sociology*, 2, str. 329–345. <https://doi.org/10.1177/0038038519870720>
- Palumbo, L., Berrington, A., Eibich, P., Vitali, A. (2022) Uncertain Steps into Adulthood: Does Economic Precariousness Hinder Entry into the First Coresidential Partnership in the UK? *Population Studies* (online first). <https://doi.org/10.1080/00324728.2022.2102672>

Ankica Šobot Ekonomska neizvesnost kao okolnost donošenja odluka o roditeljstvu i rađanju: Istraživanja i politike

Papić, Ž. (1989) *Sociologija i feminizam*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.

Philipov, D., Liefbroer, A. C., Klobas, J. E. (ur.) (2015) *Reproductive Decision-making in a Macro-micro Perspective*. New York, London: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>

Sobotka, T., Beaujouan E. (2014) Two is the Best? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe. *Population and Development Review*, 3, str. 391-419.

Spéder, Z., Kapitány, B. (2015) Influences on the Link Between Fertility Intentions and Behavioural Outcomes: Lessons from a European Comparative Study. U: D. Philipov, A. C. Liefbroer, J. E. Klobas (ur.) *Reproductive Decision-making in a Macro-micro Perspective*. New York, London: Springer, str. 79-112. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>

Surkyn, J., Lesthaeghe, R. (2004) Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research*, 3, str. 45-86. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.3>

Šobot, A. (2014a) O niskom fertilitetu iz ugla ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva: Mogućnosti i ograničenja u podsticanju rađanja. *Stanovništvo*, 2, str. 43-66. <https://doi.org/10.2298/STNV1402043S>

Šobot, A. (2014b) Economic Activity of Middle-Aged Women in Serbia as Relevant Gender Equality Issue. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 3, str. 499-510. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1448499S>

Šobot, A. (2017) Politike usklađivanja roditeljstva i rada kao deo odgovora na nizak fertilitet. *Politička revija*, 2, str. 121-136.

Šobot, A. (2019) Usklađivanje rada i roditeljstva pred novim izazovima. *Demografski pregled*, 72. Beograd: Ministarstvo za rad, socijalna i biračka pitanja, Institut društvenih nauka - Centar za demografska istraživanja.

Šobot, A. (2021a) Razumevanje rodne dimenzije niskogfertiliteta: zaposlenost i rađanje u Evropi. *Stanovništvo*, 2, str. 43-63. <https://doi.org/10.2298/STNV200831005S>

Šobot, A. (2022) *Niske stope rađanja i rodne uloge: Teorijski okvir i praktični izazovi*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Thévenon, O. (2015) Institutional Settings of Childbearing - A Comparison of Family Policy Development Across OECD Countries. U: D. Philipov, A. C. Liefbroer, J. E. Klobas (ur.) *Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective*. New York, London: Springer, str. 17-39. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>

Vignoli, D., Bazzani, G., Guetto, R., Minello, A., Pirani, E. (2020a) Uncertainty and Narratives of the Future: A Theoretical Framework for Contemporary Fertility. U: R.

Schoen (ur.) *Analyzing Contemporary Fertility. The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis*, 51. str. 25-47. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48519-1_3

Vignoli, D., Bazzani, G., Guetto, R., Minello, A., Pirani, E. (2020b) A Reflection on Economic Uncertainty and Fertility in Europe: The Narrative Framework. *Genus*, 76 (online first). <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00094-3>

Vignoli, D., Tocchioni, V., Mattei, A. (2020) The Impact of Job Uncertainty on First-birth Postponement. *Advances in Life Course Research*, 45, <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2019.100308>

Vikat, A. (2004) Women's Labor Force Attachment and Childbearing in Finland. *Demographic Research, Special Collection*, 3, str. 177-212. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3>

Internet izvori

Comolli, C. L. (2019) Couples' Transition to Parenthood in Finland: A Tale of Two Recessions. *Stockholm Research Reports in Demography*, 1, str. 1-22. Stockholm: Stockholm University. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/332057884_Couples'_transition_to_parenthood_in_Finland_A_tale_of_two_recessions, stranici pristupljeno 20.3.2023.

Comolli, C. L., Vignoli, D. (2019) Spread-ing uncertainty, Shrinking Birth Rates. Working Paper 2019/8DISIA. Dostupno na: <https://www.researchgate.net/publication/336305651>, stranici pristupljeno 20.3.2023.

Community Research and Development Information Service (CORDIS). Dostupno na: <https://cordis.europa.eu/project/id/725961>, stranici pristupljeno 15.3.2023.

De Paola, M., Nisticò, R., Scoppa, V. (2020) Fertility Decisions and Employment Protection: The Unintended Consequences of the Italian Jobs Act. Discussion Paper Series, IZA DP, No. 12991. Dostupno na: <https://www.researchgate.net/publication/340925846>, stranici pristupljeno 20.3.2023.

DESA UN (2015a) The Influence of Family Policies on Fertility in France. Policy Brief No. 7. New York: United Nations Expert Group Meeting on Policy Responses to Low Fertility. Dostupno na: https://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/expert/24/Policy_Briefs/PB_France.pdf, stranici pristupljeno 17.10.2022.

DESA UN (2015b) Not so Low Fertility in Norway: A Result of Affluence, Liberal Values, Gender-equality Ideals and the Welfare State. Policy Brief No. 13. New York: United Nations Expert Group Meeting on Policy Responses to Low Fertility. Dostupno na:

Ankica Šobot Ekonomska neizvesnost kao okolnost donošenja odluka o roditeljstvu i rađanju: Istraživanja i politike

https://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/expert/24/Policy_Briefs/PB_Norway.pdf, stranici pristupljeno 17.10.2022.

Eurostat. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>, stranici pristupljeno 15.3.2023.

Gauthier, H. A., Philipov, D. (2008) Can Policies Enhance Fertility in Europe? *Vienna Yearbook of Population Research*, 1, str. 1-16. Dostupno na: http://epub.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x001c9e9a, stranici pristupljeno 20.3.2023.

Rotkirch, A. (2021) Recovery of the Birth Rate and Longer Life Expectancy – Population Policy Guidelines for the 2020s. Executive Summary of the Finnish Population Policy Report. Prime Minister's Office Publications. Dostupno na: https://vnk.fi/documents/10616/78382279/vaestoselvitys_avainkohdat_VNK_2021_2_EN.pdf, stranici pristupljeno 17.10.2022.

Saraceno, C. (2011) Gender (In)equality: An Incomplete Revolution? Cross EU Similarities and Differences in the Gender Specific Impact of Parenthood. Discussion Paper No. 13. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/261062906_Gender_Inequality_An_Incomplete_Revolution_Cross_EU_Similarities_and_Differences_in_the_Gender_Specific_Impact_of_Parenthood, stranici pristupljeno, 10.2.2020.

Sobotka, T., Matysiak, A., Brzozowska, Z. (2019) Policy responses to Low Fertility: How effective are they? UNFPA - Working Paper No. 1. New York: Populacioni fond Ujedinjenih nacija. Dostupno na: <https://www.unfpa.org/publications/policy-responses-low-fertility-how-effective-are-they>, stranici pristupljeno 17.10.2022.

ANKICA ŠOBOT*

Economic Uncertainty as a Circumstance of Decision Making about Parenthood and Childbearing: Researches and Policies⁶

This text deals with the effects of economic uncertainty on the decision-making about becoming a parent or extending the family with another child. The goal is to highlight the influences of these circumstances as a significant determining factor of reproductive behaviour in post-industrial societies. In research, economic uncertainty is operationalized through employment, analyzing rates and stability. Gender roles are determinants of positions in the private as well as in the public sphere and, because of that, they are considered as key framework of consideration. Literature and statistics testify to the disadvantages regarding women's employment as well as to the negative impact of economic uncertainty either through delaying or giving up parenthood and childbearing. We conclude that employment is a significant precondition for positive decisions and at the same time, the importance of certainty and stability in terms of employment is emphasized. We underline the necessity of policies which create the conditions so that childcare is not a factor that endangers women's employment or the job security of both mothers and fathers.

Keywords: employment uncertainty, gender roles, women's employment, childcare, family policies.

* Dr Ankica Šobot is a Research Associate at the Institute of Social Sciences, Belgrade. E-mail: ankica.sobot@gmail.com.

⁶ This paper is written within a Research Program of the Institute of Social Sciences for 2023, supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovations of the Republic of Serbia.

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu / glavna i odgovorna urednica Sanja Ćopić. - [Srpsko izd.]. - God. 1, br. 1 (maj 1997)-. - Beograd : Viktimološko društvo Srbije : Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 1997- (Beograd : Prometej). - 24 cm

Tri puta godišnje. - Br. 1 (1997) izašao kao ogledni broj. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Temida (Beograd. Online) = ISSN 2406-0941. - Ima izdanje na drugom jeziku: Temida (English ed.) = ISSN 1450-8508

ISSN 1450-6637 = Temida (Beograd)

COBISS.SR-ID 140099335

TE M I D A

